

Zesłańcy postyczniowi na Syberii Zachodniej w opinii rosyjskiej administracji i ludności syberyjskiej, cz. 1–2, Kielce 2019

Wydawnictwa źródłowe stanowią jeden z ważnych nurtów opowiadających o przeszłości, umożliwiając bezpośrednie zapoznanie się z jej świadectwami. Stanowią podstawę badań naukowych. Inspirują nowe kierunki zainteresowań przeszłością. Wydawanie dokumentów wiąże się z wieloma wyzwaniem. Należą do nich: wybór tematyki i źródeł przeznaczonych do edycji, problemy oddania tekstu w druku, zakresu modernizacji gramatyki i ortografii, konstrukcji komentarzy — przedmowy, wstępu, przypisów tekstowych i rzeczowych, stworzenia efektywnego aparatu umożliwiającego szybkie przeszukiwanie, w tym regestów i indeksów.

Omawiane wydawnictwo¹ stanowi efekt kwerend przeprowadzonych przez historyków polskich w zasobie archiwów rosyjskich, w tym zlokalizowanych na Syberii. Były to: Gosudarstwiennyj Archiw Tomskoj Oblaсти (Archiwum Państwowe Obwodu Tomskiego), Gosudarstwiennyj Istoriceskij Archiw Omskoj Oblaсти (Państwowe Archiwum Historyczne Obwodu Omskiego), Gosudarstwiennoe Uprawlenie Tiumen'skoj Oblaсти — Gosudarstwiennyj Archiw w Tobolskie (Zarząd Archiwalny Obwodu Tiumeńskiego — Archiwum Państwowe w Tobolsku), Gosudarstwiennyj Archiw Rossijskoj Fiederacyi (Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej w Moskwie), Rossijskij Gosudarstwiennyj Istoriceskij Archiw (Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu), Centralnyj Gosudarstwiennyj Archiw Respubliki Kazachstan (Centralne Państwowe Archiwum Republiki Kazachstan w Almaty). Należy wskazać, że zasób czterech z sześciu wymienionych archiwów nie był dotąd szerzej badany przez historyków polskich. W tej grupie znalazły się archiwa obwodów tomskiego i omskiego, archiwum w Tobolsku oraz Archiwum Państwowe Republiki Kazachstanu. Przedmiotem kwerend historyków polskich współpracujących z rosyjskimi stały się zespoły archiwalne powstałe w wyniku działalności administracji rosyjskiej różnych szczebli, m.in. generał-gubernatorów i gubernatorów, zajmujących się problemami Polaków zesłanych lub przesiedlonych na Syberię w wyniku represyjnej polityki caratu po upadku powstania styczniowego. Dokumenty stanowiące efekt wspomnianych kwerend nie były publikowane i znane szerszemu gronu historyków polskich.

Czwarty tom serii *Polacy — Syberia. XVIII–XIX wiek* został podzielony na dwie części. W pierwszej z nich znalazły się dokumenty o proveniencji urzędowej, w drugiej — pochodzenia prywatnego, określane mianem dokumentów osobistych, wśród nich pamiętniki i listy. W części drugiej opublikowana została także publicystyka oraz pierwsze opracowania historii Polaków zesłanych na Syberię.

¹ *Zesłańcy postyczniowi na Syberii Zachodniej w opinii rosyjskiej administracji i ludności syberyjskiej, cz. 1: Dokumenty administracji cywilnej, policji i żandarmerii, wybór i opracowanie A. Krich, S. Mulina, S. Wiech, red. S. Mulina, S. Wiech, Kielce 2019, ss. 375; cz.2: Pamiętniki, listy, publicystyka. Początki rosyjskich badań nad losami polskich zesłańców postyczniowych na Syberii, wybór i opracowanie W. Caban, K. Latawiec, J. Legieć, T. Mosunowa, red. J. Legieć, Kielce 2019, ss. 516 [seria: *Polacy — Syberia. XVIII–XIX wiek*, t. 4].*

Część pierwsza została podzielona na trzy rozdziały. Wszystkie dokumenty zostały opublikowane w języku rosyjskim, a przypisy przygotowano w języku polskim. Rozdział pierwszy — opracowany przez Stanisława Wiecha — zawiera dokumenty wyższych organów administracji państwowej. Znalazły się tu zarządzenie ministra spraw wewnętrznych Rosji, wnioski Komitetu Zachodniego, sprawozdania gubernatora tobolskiego i generał-gubernatora Syberii Zachodniej, sprawozdanie Szefa Żandarmów, wnioski III Oddziału Kancelarii Własnej Jego Cesarskiej Mości, wnioski Zarządu Głównego Syberii Zachodniej skierowany do ministra spraw wewnętrznych Rosji, doniesienia oficerów Korpusu Żandarmów, raporty i analizy dotyczące położenia zesłańców polskich i inne dokumenty dotyczące tej kwestii. Opublikowano w niej 19 dokumentów, 18 z lat 1863–1869, a ostatni z 1885 r. W rozdziale tym na wyróżnienie zasługują sprawozdania i raporty generał-gubernatora Syberii Zachodniej i gubernatora tobolskiego. Zawarty w nich został kompleksowy przegląd czynników kształtujących postawy administracji cywilnej i ludności rosyjskiej wobec zesłańców. Dokumenty opublikowane w tym rozdziale pochodzą z zasobu Państwowego Historycznego Archiwum Obwodu Tomskiego, Archiwum Państwowego Rosyjskiej Federacji i Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Petersburgu.

Drugi rozdział części pierwszej, zatytułowany „Polscy zesłańcy w korespondencji urzędowej zachodniosyberyjskiej administracji”, opracowała Swietłana Mulina. Opublikowano w nim doniesienia policmajstra, zarządzenia, wnioski, notatki, listy gubernatorów, notatki radcy nadwornego, opinie wojennych gubernatorów, instrukcje dla policji, wyjaśnienia, raporty urzędników, okólniki. Na rozdział składa się 24 dokumentów z lat 1864–1873. Wśród nich znalazły się dokumenty autorstwa Aleksandra Despot-Zenowicza, gubernatora tobolskiego, znanego z tego, że przeszedł drogę od zesłańca do wysokiego szczebla urzędnika administracji rosyjskiej. Ta ścieżka kariery stała się powodem licznych podejrzeń i zarzutów kierowanych pod jego adresem. Podkreślano jego życzliwość i dążenia do zapewnienia zesłańcom dobrych warunków bytowych. Na uwagę zasługuje jego notatka „O urządzeniu bytu zesłańców politycznych w guberni tobolskiej” (3 IX 1865). Zawarto w niej uwagi dotyczące kondycji psychicznej opisywanego środowiska. Gubernator wskazywał na frustracje dręczące zesłańców. Podkreślał różnicowanie ich położenia prawnego. Stał na stanowisku, że konieczne jest zatrudnienie tej grupy ludzi w instytucjach państwowych i u osób prywatnych. Pracę traktował jako metodę redukcji napięć emocjonalnych, edukacji społecznej, potrzeby akceptacji. W zarządzeniach Despot-Zenowicza dla horodniczego miasta Kurhan na Syberii, w którym miały miejsce pożary przyczyniające się do zniszczenia aż jednej czwartej jego powierzchni, widoczny jest oddźwięk pogłosek o tym, że zesłańcy tworzą organizację tajną i zagrażają bezpieczeństwu mieszkańców Syberii. Stanowiło to świadectwo problemów, z jakimi musiała zmierzyć się administracja rosyjska i miejscowa ludność w związku z przybyciem dużej grupy osób obcych. Świadczyło także o dużym oddziaływaniu niesprawdzonych wiadomości na postawy mieszkańców Syberii wobec zesłańców. Ten wątek przebiega także w innych dokumentach opublikowanych w tym rozdziale. Tego typu lęki mogły być inspirowane i wzmacniane przez różne kręgi związane z administracją rosyjską tych terytoriów.

W rozdziale trzecim omawianej części, opracowanym przez Annę Krich, opublikowano donosy mieszkańców Syberii na zesłańców (15 dokumentów). Były

to zarówno doniesienia osób oraz środowisk, jak i raporty urzędowe dotyczące postaw i działalności zesłanych. Stanowiły one świadectwo wielu obaw wynikających z przybycia do Syberii Zachodniej tak dużej liczby zesłanych.

Część druga została również podzielona na trzy rozdziały. Autorami pierwszego z nich są Jacek Legieć i Tatiana Mosunowa. Zawarto w nim pamiętniki, relacje i publicystykę dotyczącą zesłańców pióra autorów rosyjskich. Znalazło się tu 16 jednostek wydawniczych: wspomnienia Siergieja Grigorjewicza Stachiewicza, Wasilija Wasiljewicza Berwi-Flerowskiego, Łongina Fiodorowicza Pantielejewa, Aleksandra Osipowicza Diugamela, generał-gubernatora Syberii Zachodniej, Wasilija Wasiljewicza Wierieszczagina, Iwana Pietrowicza Biełokonskiego, Michaiła Pawłowicza Owczinnikowa, Nikołaja Fiodorowicza Wiszniewieckiego, Sołomona Łazariewicza Czudnowskiego, Władysława Stanisławowicza Switycza, Konstantina Michajłowicza Staniukowicza, Władimira Gałaktionowicza Korolenki, Nikołaja Wasiljewicza Łatkina, Siergieja Siergiejewicza Anisimowa oraz listy Antoniego Czechowa. Ich autorami byli, obok wspomnianego generał-gubernatora Syberii Zachodniej, zesłańcy polityczni. Wśród autorów znalazł się także malarz batalista W.W. Wierieszczagin. Wspomnienia opublikowano w formie wyboru. Zaprezentowano te ich fragmenty, które dotyczyły polskich zesłańców politycznych na Syberii Zachodniej. Teksty wydano w języku rosyjskim, a przypisy w języku polskim.

W rozdziale drugim zamieszczono fragmenty literatury wspomnieniowej dotyczącej relacji między zesłańcami a administracją i ludnością rosyjską. Znalazły się w nim teksty księdza Stanisława Matrasia, Kornela Zielonki, Władysława Zapałowskiego, Jadwigi Ostromeckiej, Zygmunta Wielhorskiego, Elżbiety Tabeńskiej, Benedykta Dybowskiego i Pawła Sapiehy. Teksty i przypisy opublikowano w języku polskim. Rozdział ten opracował Wiesław Caban.

W rozdziale trzecim, opracowanym przez Krzysztofa Latawca, opublikowano pierwsze prace poświęcone historii zesłańców. Ich autorami byli publicyści zajmujący się problematyką historyczną. Pierwszy z nich to tekst Siergieja Masimowa z wydawnictwa *Sibir i katorga* (polski przekład: Z. Pietkiewicz, Warszawa 1899–1900). Trzy kolejne zostały opublikowane na łamach czasopism syberyjskich. Ich autorami byli Aleksandr Makarow, Borys Gierasimow, Leonid Orłow. Pochodziły z różnych czasopism. Pierwszy zamieszczono w „Jeżegodniku Tobolskiego Gubiernskiego Muzeja” (1911), drugi w „Zapiskach Siemipałatynskiego podotdieła Zapadno-Sybirskiego Otdieła Russkogo Geograficzieskiego Obszczestwa” (1918), a trzeci w „Sibirskich zapiskach: literaturnom, naucznom i politiczieskom żurnale” (1917). Teksty zostały opublikowane w języku rosyjskim, a przypisy w języku polskim.

W omówionym wydawnictwie źródłowym znalazły się różne typy źródeł ilustrujące środowisko polskich zesłańców na Syberię deportowanych w wyniku represji po upadku powstania styczniowego. Znacząco poszerzają one bazę źródłową do badań nad historią poszczególnych osób i całej zbiorowości. Pożyteczne wydaje się przygotowanie tłumaczeń tekstów opublikowanych w języku rosyjskim.

Alicja Kulecka

<https://orcid.org/0000-0002-5802-0018>
Uniwersytet Warszawski, Warszawa